

ВІТЧИЗНЯНА ДОКТРИНА ПРИНЦИПІВ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА: ОГЛЯД СУЧАСНОГО СТАНУ

Досліджується науковий доробок низки сучасних вітчизняних учених – фахівців у галузі цивільного процесу. Аналіз зосереджується на доктрині принципів цивільного судочинства. Показано важливість розкриття бачення та розуміння змісту принципів та проведення історичної лінії підходів дослідників до сприйняття та прояву принципів цивільного судочинства. Крізь призму доктрини розкривається зміст таких принципів: змагальності, об'єктивної істини, диспозитивності, оперативності, усності, безпосередності, безперервності, гласності, темпоральні принципи, верховенства права, співробітництва суду і сторін, судового керівництва.

У кожному із зазначених принципів розкривається окрема проблема-тика, що дає можливість подальшого вдосконалення, визначення нових напрямів майбутніх досліджень правосуддя у цивільних справах, виявлення витоків і закономірностей подальшого розвитку національних наукових шкіл цивільного процесуального права.

Ключові слова: принципи цивільного судочинства, вітчизняна доктрина, цивільний процес, сучасний стан судочинства, законодавство.

Lysiuk Yaroslav. National Doctrine of Principles of Civil Procedure: a Brief Overview of the Current Status

This article thoroughly examines the scientific achievements of a number of national civil procedure scholars from the period of Ukraine's independence to the present. The analysis focuses on the doctrine of principles of civil procedure. The article reveals the content of the following principles: adversariality, objective truth, dispositivity, promptness, orality, immediacy, continuity, publicity, temporality, rule of law, cooperation of the court and the parties, and judicial management. Each of these principles reveals a separate issue, which provides further opportunities for improvement and identification of new areas for future research.

Key words: principles of civil proceedings, national doctrine, civil procedure, current state of proceedings, legislation.

Вступ. Сьогодні неможливо оминати увагою багату спадщину цивільної процесуальної думки, яка уособлює значущі віхи в становленні вітчизняної процесуальної доктрини та законодавства. У цьому сенсі звернення до наукових праць, присвячених принципам цивільного судочинства, має особливе значення не лише з огляду на фундаментальний характер питань, що розглядаються, а й на визначення нових напрямів майбутніх досліджень правосуддя у цивільних справах, виявлення витоків і закономірностей подальшого розвитку національних наукових шкіл цивільного процесуального права. Йдеться про важливість забезпечення наступності поколінь учених і наукового знання.

Показово, що саме з проголошенням незалежності України починає формуватися нова теорія цивільного процесуального права, в основі якої – неодмінно вивчення принципів цивільного судочинства. Звернемося до наявних дисертаційних досліджень цієї проблематики.

Метою статті є аналіз наукових праць вітчизняних вчених, які присвячені принципам цивільного судочинства.

У 1995 році В. Ю. Мамницький присвятив своє дисертаційне дослідження принципу змагальності в цивільному судочинстві. Автор інтерпретує принцип змагальності в аспекті конститутивних засад судової влади. Цей підхід дозволив виявити спадкоємність між інституалізацією судової влади та розвитком змагальних форм судочинства, обґрунтувати оптимальну модель змагальності, а також простежити в історико-правовому контексті за розвитком вітчизняного цивільного процесуального законодавства.

У роботі формулюється висновок щодо принципу змагальності як елемента системи принципів цивільного процесуального права, який перебуває у тісному взаємозв'язку з принципами законності, диспозитивності, процесуальної рівноправності сторін, гласності, усності, безпосередності. Вчений пропонує обмежити втручання суду в процес доказування та визначити його повноваження в доказовій діяльності (вказівні, інструктивні, забезпечувальні) [1, с. 5-8].

У 1999 році дослідження принципу змагальності сторін було продовжено О. В. Немировською, яка дослідила проблеми його реалізації в тогочасній судовій практиці. Аналізуючи принцип змагальності сторін як конституційну засаду цивільного судочинства,

етапи його безперервного історичного розвитку та чинне цивільне процесуальне законодавство, вчена-процесуаліст обґрунтовує, що принцип змагальності сторін передбачає покладення на сторони обов'язку щодо доведення обставин, на які вони посилаються в обґрунтуваннях своїх вимог та заперечень. Виконання цього обов'язку має забезпечуватися заходами процесуального примусу [2, с.4].

С. О. Волосенко в 2010 році здійснив дослідження принципів змагальності та об'єктивної істини в цивільному процесі України. Правознавець акцентував увагу на таких теоретичних висновках: формальна істина не може вважатися остаточною метою розгляду цивільної справи; чітко встановлені правила ведення справи дають однакові й рівні можливості для сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, відстояти свої права та інтереси у суді. Суд керує процесом і може сприяти стороні в отриманні доказів у справі лише тоді, коли у неї виникають труднощі в їх отриманні. Активна поведінка учасників судового процесу має проявлятися не тільки у сфері доказування, а й при донесенні до відома суду всіх важливих аспектів справи [3, с. 13, 14].

Ю. В. Неклеса в 2011 році захистив дисертацію, присвячену принципам змагальності та диспозитивності в цивільному процесі України. На його думку, принцип диспозитивності – це основна ідея, що виражає свободу учасників процесу здійснювати свої матеріальні права для захисту суб'єктивних прав і охоронюваних законом інтересів засобами, встановленими цивільним процесуальним законодавством. Принцип змагальності – це основна ідея, що відображає учасників судового процесу та їхнє право самостійно вчиняти певні дії задля ефективного відстоювання своєї точки зору й обмеження можливості кожного з них впливати на результат судового розгляду, при активній ролі суду, наділеного функціями щодо здійснення правосуддя та управління цивільним процесом з метою здійснення правосуддя [4, с. 5-6].

Принцип об'єктивної істини став об'єктом дослідження і М. П. Омельченка. Автор надає визначення принципів цивільного процесуального права та їх системи, поняття принципу об'єктивної істини, аналізує принципи законності, змагальності, публічності, диспозитивності, обов'язок суду безпосередньо дослідити докази у справі та прийняти фактичні матеріали незмінним скла-

дом суду, гласність процесуального порядку провадження по справі, можливість учасників процесу проводити свою процесуальну діяльність і сприяти суду в з'ясуванні дійсних обставин, які мають істотне значення для справи. Зосереджується увага на доказах і доказуванні як процесуальних засобах встановлення об'єктивної істини у цивільній справі [5, с. 8, 10, 14, 17].

А. О. Завгородня також досліджує проблематику встановлення істини у цивільному судочинстві. Вона дійшла наступних наукових висновків: до змісту істини в цивільному судочинстві включаються знання як про фактичні обставини справи, так і юридичні факти, правовідносини. Істина в умовах змагального процесу характеризується як ймовірне знання про юридично значущі обставини справи [6, с. 5].

О. В. Рожнов, розглядаючи оперативність у цивільному процесуальному праві, інтерпретує її як невід'ємну вимогу досягнення ефективності правосуддя, здатного забезпечити стандарти судового захисту прав людини. Зміст принципу оперативності становить вимога швидкого розгляду цивільної справи та винесення законного судового рішення [7, с. 6, 7].

А. В. Андрушко аналізує принцип диспозитивності як основоположний у системі принципів цивільного процесуального права, що характеризує специфіку цієї галузі права, який проходить такі етапи в своєму становленні та розвитку принципу диспозитивності: виникнення ідей про правосуддя в цивільних справах; формування змісту принципу диспозитивності [8, с. 4-5].

Дисертація О. В. Шутенко також була присвячена актуальним проблемам диспозитивності в цивільному судочинстві. У роботі аргументується, що принцип диспозитивності цивільного процесуального права є головним принципом цієї галузі права. Диспозитивність властива цивільному процесуальному праву в силу характеру й особливостей цивільних процесуальних правовідносин, вона визначає основні інститути цивільного процесуального права. Тому принцип диспозитивності додатково до предмета й методу цивільного процесуального права має для цієї галузі індивідуалізуюче значення [9, с. 3-4].

М. М. Ясинок відзначає особливості реалізації принципів уності, безпосередності та безперервності, їх вплив на законність та обґрунтованість судових рішень. Учений обґрунтовує, що прин-

ципи усності, безпосередності та безперервності є: а) міжгалузевими; б) закріпленими в законодавстві про цивільне судочинство; в) функціональними; г) основоположними [10, с. 6].

Принцип гласності цивільного процесу став предметом дослідження В. О. Работинської. Сутність «гласності цивільного процесу» вчена-процесуаліст розкриває через систему ознак, які характеризують це правове явище. До них слід віднести: відкритість цивільного процесу; отримання інформації учасниками процесу та публікою; використання для поширення інформації з цивільної справи процесуально-правових (для учасників цивільного процесу та публіки) та матеріально-правових (для публіки) засобів; офіційний характер поширення інформації з цивільної справи [11, с. 197].

У 2012 році Г. П. Тимченко запропонував авторську концепцію принципів судочинства, в основі якої – необхідність пошуку об'єктивних критеріїв спільності та відмінності цивільного та адміністративного судочинства, система теоретичних знань і понять, прикладний характер їх використання, виявлення правової природи принципів, їх кількісний склад і класифікація, генезис і розвиток, зміст і реалізація в нормативній моделі процесуальної діяльності [12, с. 5].

В. А. Кройтор визначає сутнісні ознаки моделі трансформації системи принципів цивільного судочинства: розумінням сутності принципів цивільного судочинства з позицій природно-позитивістського праворозуміння; співвідношенням та реалізацією загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права та принципів, закріплених у національному законодавстві; функціональним призначенням принципів цивільного судочинства, яке виявляється в правотворчій та правозастосовній діяльності; підвищенні ефективності правового регулювання за допомогою потенціалу принципів цивільного судочинства шляхом наділення їх якістю самостійного нормативного регулятивного засобу [13, с. 5].

Дослідження С. С. Дронова пов'язане з визначенням темпоральних принципів цивільного судочинства України. Під темпоральними принципами цивільного судочинства пропонується розуміти керівні нормативні засади цивільного процесуального законодавства, що мають фундаментальний та універсальний характер, встановлюючи найбільш значущі часові орієнтири для

здійснення цивільного судочинства в цілому та вчинення окремих процесуальних дій зокрема [14, с. 4].

Принцип верховенства права у цивільному судочинстві став предметом дослідження Т. А. Цувіної, яка доводить, що принцип верховенства права в цивільному судочинстві має досліджуватися в міжнародно-правовому дискурсі захисту прав людини з урахуванням особливостей сфери здійснення правосуддя в цивільних справах. Принцип верховенства права розглядається як мета-принцип, що об'єднує: а) підпринципи, що забезпечують процесуальні характеристики верховенства права та є основою поняття належної судової процедури (доступність правосуддя, незалежність і неупередженість суду, право бути почутим); б) підпринципи, що визначають сталість правозастосування під час здійснення правосуддя в цивільних справах, до яких належать законність і правова визначеність; в) підпринцип, що забезпечує дотримання балансу приватних і публічних інтересів під час здійснення правосуддя і легітимність обмежень прав людини, яким є пропорційність [15, с. 7].

Дисертація О. Д. Король присвячена принципу співробітництва суду і сторін у цивільному судочинстві. Принцип співробітництва визначається як загальне зобов'язання сторін та суду діяти в ході розгляду справи узгоджено для досягнення ефективного захисту прав та здійснення судочинства своєчасно, а також їх спільна відповідальність за ухвалене в результаті рішення та його виконання [16, с. 34].

В. Б. Яцина досліджує принцип судового керівництва в цивільному судочинстві. Під принципом судового керівництва пропонується розуміти закріплені в нормах цивільного процесуального законодавства найбільш загальні (основоположні, фундаментальні) положення здійснення правосуддя в цивільних справах, які відображають специфіку його стадій, інститутів, особливості процесуальної діяльності суду й усіх інших учасників процесу та законності правового регулювання здійснення правосуддя у сфері наділення суду певними дискреційними повноваженнями, спрямованими на керування (планування, організацію та контроль) судовим процесом [17, с. 19].

Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що принципи цивільного процесу залишаються серед актуальних тем наукових

досліджень. З одного боку, це підкреслює значущість пізнання основних характеристик цивільної процесуальної діяльності, а з іншого – виокремлення дедалі нових принципів може свідчити про концептуально незавершений характер правового регулювання цивільних процесуальних правовідносин. Тому питання сучасної системи принципів цивільного судочинства мають першорядне значення.

Вчені-процесуалісти виявили підвищений дослідницький інтерес до формулювання поняття «принцип цивільного судочинства», звернули увагу на тісні взаємозв'язки, які існують у системі основоположних засад цивільної процесуальної діяльності, на можливості їх класифікації. Позитивну роль, в аспекті розвитку цивільного процесуального законодавства та сталої практики правозастосування, відіграли дослідження функціональних принципів цивільного процесу (диспозитивності, змагальності, об'єктивної або судової істини). Особливе значення, в річці європеїзації цивільного процесу, мали дослідження принципу верховенства права і темпоральних принципів цивільного судочинства. Тенденції розвитку цивільного процесуального законодавства пов'язані також із визначенням ролі суду в цивільному процесі та моделями судового керівництва процесом тощо.

Водночас, незважаючи на проведену роботу, було б перебільшенням стверджувати, що проблематика принципів себе вичерпала. Конституційна реформа правосуддя зумовлює необхідність пошуку нових підходів до закріплення принципів у галузевому законодавстві. На зміну усталеним теоретичним концепціям розуміння принципів мають прийти прикладні дослідження, що вирішують проблеми їх реалізації та визначають шляхи усунення недоліків нормативної регламентації. У цьому плані, на нашу думку, проблематика конституційних принципів цивільного судочинства має значний потенціал. З огляду на сучасний стан наукової розробленості питань, що розглядаються, є певні підстави вважати, що розпочаті дослідження в обраному напрямі мають бути продовжені.

1. Мамницький В. Ю. Принцип состязательности в гражданском судопроизводстве: дис... канд. юрид. н. Харьков, 1995. 177 с. 2. Немировська О. В. Принцип змагальності сторін та його реалізація в судовій практиці: автореф. дис... канд. юрид. н. Київ, 1999. 17 с. 3. Волосенко С. О. Принципи

змагальності та об'єктивної істини у цивільному процесі України: автореф. дис... канд. юрид. н. Київ, 2010. 19 с. **4.** Неклеса Ю.В. Принцип змагальності та диспозитивності у цивільному процесі України: автореф. дис... канд. юрид. н. Одеса, 2011. 20 с. **5.** Омельченко М. П. Принцип об'єктивної істини цивільного процесуального права України: автореф. дис... канд. юрид. н. Київ, 1996. 24 с. **6.** Завгородня А. О. Встановлення істини у цивільному судочинстві: автореф. дис... канд. юрид. н. Харків, 2016. 20 с. **7.** Рожнов О.В. Принцип оперативності в цивільному процесуальному праві: автореф. дис... канд. юрид. н. Харків, 2000. 20 с. **8.** Андрушко А.В. Принцип диспозитивності цивільного процесуального права України: автореф. дис... канд. юрид. н. Київ, 2002. 17 с. **9.** Шутенко О. В. Проблеми диспозитивності в цивільному судочинстві: автореф. дис... канд. юрид. н. Харків, 2003. 19 с. **10.** Ясинок М. М. Принципи усності, безпосередності та безперервності у цивільному судочинстві: автореф. дис... канд. юрид. н. Харків, 2004. 20 с. **11.** Работинська В.О. Принцип гласності цивільного процесу: дис... канд. юрид. н. Ужгород, 2017. 252 с. **12.** Тимченко Г. П. Принципи цивільного та адміністративного судочинства в Україні: проблеми теорії і практики: автореф. дис... докт. юрид. н. Київ, 2012. 40 с. **13.** Кройтор В. А. Теоретико-методологічні основи формування та функціонування системи принципів цивільного судочинства: автореф. дис... докт. юрид. н. Харків, 2021. 40 с. **14.** Дронов С. С. Темпоральні принципи цивільного судочинства України: автореф. дис... канд. юрид. н. Київ, 2019. 20 с. **15.** Цувіна Т. А. Принцип верховенства права у цивільному судочинстві: теоретико-прикладне дослідження: автореф. дис... докт. юрид. н. Харків, 2021. 39 с. **16.** Король О.Д. Принцип співробітництва суду і сторін в цивільному судочинстві: дис... канд. юрид. н. Київ, 2021. 238 с. **17.** Яцина В. Б. Принцип судового керівництва в цивільному судочинстві: дис ... докт. філософії. Харків, 2023. 265 с.

References

1. Mamnytskyi V. Yu. Pryntsyp sostiazatel'nosti v hrazhdanskom sudoproizvodstve : dys... канд. yuryd. n. Kharkov, 1995. 177 s. **2.** Nemyrovska O. V. Pryntsyp zmahalnosti storin ta yoho realizatsiia v sudovii praktytsi: avtoref. dys... канд. yuryd. n. Kyiv, 1999. 17 s. **3.** Volosenko S.O. Pryntsypy zmahalnosti ta ob'iektivnoi istyny u tsyvilnomu protsesi ukrainy: avtoref. dys... канд. yuryd. n. Kyiv, 2010. 19 s. **4.** Neklesa Yu.V. Pryntsyp zmahalnosti ta dyspozytyvnosti u tsyvilnomu protsesi Ukrainy: avtoref. dys... канд. yuryd. n. Odesa, 2011. 20 s. **5.** Omelchenko M. P. Pryntsyp obiektyvnoi istyny tsyvilnoho protsesualnoho prava Ukrainy: avtoref. dys... канд. yuryd. n. Kyiv, 1996. 24 s. **6.** Zavhorodnia A. O. Vstanovlennia istyny u tsyvilnomu sudochynstvi: avtoref. dys... канд. yuryd. n. Kharkiv, 2016. 20 s. **7.** Rozhnov O.V. Pryntsyp operatyvnosti v tsyvilnomu protsesualnomu pravi: avtoref. dys.. канд. yuryd. n. Kharkiv, 2000. 20 s. **8.** Andrushko A.V. Pryntsyp dyspozytyvnosti tsyvilnoho protsesualnoho prava Ukrainy: avtoref. dys... канд. yuryd. n. Kyiv, 2002. 17 s. **9.** Shutenko O. V. Problemy dyspozytyvnosti v tsyvilnomu

sudochynstvi: avtoref. dys... kand. yuryd. n. Kharkiv, 2003. 19 s. **10.** Yasynok M. M. Pryntsypy usnosti, bezposerednosti ta bezperernosti u tsyvilnomu sudochynstvi: avtoref. dys. ... kand. yuryd. n. Kharkiv, 2004. 20 s. **11.** Rabotynska V.O. Pryntsyp hlasnosti tsyvilnoho protsesu: dys... kand. yuryd. n. Uzhhorod, 2017. 252 s. **12.** Tymchenko H. P. Pryntsypy tsyvilnoho ta administratyvnoho sudochynstva v Ukraini: problemy teorii i praktyky: avtoref. dys... dokt. yuryd. n. Kyiv, 2012. 40 s. **13.** Kroitor V. A. Teoretyko-metodolohichni osnovy formuvannia ta funktsionuvannia systemy pryntsyypiv tsyvilnoho sudochynstva: avtoref. dys... dokt. yuryd. n. Kharkiv, 2021. 40 s. **14.** Dronov S. S. Temporalni pryntsypy tsyvilnoho sudochynstva Ukrainy: avtoref. dys... kand. yuryd. n. Kyiv, 2019. 20 s. **15.** Tsuvina T. A. Pryntsyp verkhovenstva prava u tsyvilnomu sudochynstvi: teoretyko-prykladne doslidzhennia: avtoref. dys... dokt. yuryd. n. Kharkiv, 2021. 39 s. **16.** Korol O.D. Pryntsyp spivrobitnytstva sudu i storin v tsyvilnomu sudochynstvi: dys... kand. yuryd. n. Kyiv, 2021. 238 s. **17.** Yatsyna V.B. Pryntsyp sudovoho kerivnytstva v tsyvilnomu sudochynstvi: dys ... dokt. filosofii. Kharkiv, 2023. 265 s.

Lysiuk Yaroslav. National Doctrine of Principles of Civil Procedure: a Brief Overview of the Current Status

The article thoroughly examines the scientific achievements of a number of national civil procedure scholars from the period of Ukraine's independence to the present. The analysis focuses on the doctrine of the principles of civil procedure. The author reveals the content of the following principles: adversariality, objective truth, dispositivity, efficiency, orality, immediacy, continuity, publicity, temporality, rule of law, cooperation of the court and the parties, and judicial management.

Each of these principles reveals a separate issue, which provides further opportunities for improvement, identifying new areas for future research on justice in civil cases, and identifying the origins and patterns of further development of national scientific schools of civil procedural law.

Among all the research material of various scholars, it should be noted that scholars have tried to reflect the meaning of the concept of principles of civil procedure and their manifestation. Almost every researcher provided a definition of the principles of civil procedure and explained their categorical importance. It is worth agreeing that the principles of civil procedure are manifested as a category of subconsciousness, which is enshrined in the law, determines its regulatory provisions, which determine the formation and prospects for the development of this branch of law.

The principle of the rule of law deserves special attention, which should be viewed through the prism of improving domestic legislation in line with the legislation of the EU countries, and which is also manifested through international legal acts.

Although scholars have achieved the desired result in their dissertation research and justification of their work on the principles of civil procedure, in

our opinion, the issue of constitutional principles of civil procedure is not sufficiently developed and requires further improvement. We propose to look at the problem of the absence of a coherent and balanced system of civil justice principles. Since the influence of the principles on civil proceedings is quite significant, the effectiveness of justice directly depends on the quality of interpretation of each individual principle in the rules of civil procedure.

Key words: principles of civil proceedings, national doctrine, civil procedure, current state of proceedings, legislation.